

Magdalena Rzepka
Uniwersytet Warszawski

Powszechne Wykłady Uniwersyteckie jako forma pracy Uniwersytetu Warszawskiego na rzecz oświaty dorosłych w okresie II Rzeczypospolitej – zarys problematyki

Summary

UNIVERSITY PUBLIC LECTURES AS UNIVERSITY OF WARSAW'S CONTRIBUTION TO ADULT EDUCATION DURING THE YEARS OF THE SECOND POLISH REPUBLIC – AN OUTLINE

The article presents an outline of the history of institution called University Public Lectures, which functioned at the University of Warsaw during the interwar period, starting from the year 1922. The task of the institution was to organise, on a regular basis, open lectures in order to reach a wide audience from outside the academic community. The large number of lecturers recruited from among the most eminent professors of the University of Warsaw, specialising in various fields of academic research, ensured the high substantive level of the organised lectures. The organisation of the lectures constituted one of the ways in which the University of Warsaw was carrying out its task of promoting scientific knowledge and presenting the results of the most recent scientific research to the general public. Due to the aim of the lectures, their subject matter was quite diverse and often centered around the recent problems of the Polish community and state. Although the idea of open lectures was not novel at the time, University Public Lectures contributed to the adult education provided by the University of Warsaw.

Key words: public lectures, University of Warsaw, adult education, the Second Polish Republic

red. Paulina Marchlik

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. władze rządowe rozpoczęły proces odbudowy wszystkich instytucji państwowych, w tym także oświatowych. Rekonstruowanie szkolnictwa wyższego obejmowało tworzenie

nowych placówek oraz reorganizację uczelni już istniejących, m.in. Uniwersytetu Warszawskiego (Majewski, red. 2016: 351–392). W murach akademickich i w różnych instytutach badawczych rozwijała się nauka. Choć warunki do jej rozwoju w II RP nie były łatwe, szczególnie ze względu na problemy lokalowe, ekonomiczne, warsztatowe i kadrowe polskich uczelni, to osiągnęła poziom porównywalny z innymi krajami rozwiniętymi (Iłowiecki 2001: 261–267; Wielgus 2002: 6–9). Ponadto ośrodki akademickie, jak również różnego rodzaju stowarzyszenia, dawały także propozycje oświaty dorosłych, która miała za zadanie przede wszystkim integrację kulturową społeczeństwa, walkę z analfabetyzmem, ale też zaspokajanie potrzeb edukacyjnych wyższych warstw oraz rozwój zainteresowań (Miąso 1980: 153–171; Aleksander 1992: 56–65; Ruta, Ślęczka red. 2003: 185–194; Możdżeń 2006: 103–104).

Mimo licznych problemów, w szczególności natury materialnej, jakie dotyczyły Uniwersytet Warszawski, oraz spięć ideowo-politycznych wśród studentów i wykładowców, pracownicy uczelni próbowali wypełniać te społecznie ważne zadania, organizując różne formy pozaszkolnej edukacji dorosłych (Garlicki 1982: 84, 210–213). Towarzystwa naukowe działające przy UW oraz koła naukowe organizowały otwarte kursy naukowe i prowadziły popularyzatorską działalność odczytową dla mieszkańców Warszawy. Jednym z tego typu przedsięwzięć były Powszechne Wykłady Uniwersyteckie (PWU), zwane też Powszechnymi Wykładami Uniwersytetu Warszawskiego (dalej: PWUW). Powołane zostały przez senat uniwersytecki w 1922 r. „idąc śladem uniwersytetów małopolskich” – Uniwersytetu Jagiellońskiego i Lwowskiego („Kurjer Warszawski” 319/1922: 3). Inicjatorem PWUW był Jan Łukasiewicz (1878–1956), rektor UW w latach 1922–1923 i 1931–1932. Wykłady miały być przeznaczone nie dla studentów, lecz dla publiczności pozauniwersyteckiej. Początkowo wykłady organizowane były tylko w ramach Uniwersytetu, następnie jeszcze w latach dwudziestych zarząd PWU nawiązał w tym zakresie współpracę ze Szkołą Główną Gospodarstwa Wiejskiego (od 1924 r.), z Politechniką Warszawską (od 1925 r.) oraz z Instytutem Oświaty Pracowniczej (od 1937 r.) (Garlicki, red. 1982: 210–213).

Sprawy organizacyjne PWU zostały opisane w statucie zatwierdzonym przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Pomimo iż tekst statutu nie zachował się, to na łamach prasy opublikowane zostały we fragmentach wytyczne ministerstwa, dotyczące jego konstrukcji. Według nich statut PWU powinien zawierać (i prawdopodobnie zawierał) takie informacje jak: określenie celu wykładów, zakresu nauk, których będą dotyczyć, terytorium działania, postanowienia odnoszące się do składu i działalności zarządu, postanowienia

dotyczące prelegentów i spraw finansowych, a także regulację procesu rozwiązania PWU („Oświata Pozaszkolna” 2/1923: 164).

Pracami PWU kierował zarząd, na którego czele stał przewodniczący. Zarząd podlegał bezpośrednio senatowi uniwersyteckiemu, a jego członkowie pełnili swoje funkcje nieodpłatnie. Jedynie prelegenci otrzymywali wynagrodzenie za prowadzenie wykładów („Oświata Pozaszkolna” 2/1923: 164). Kolejnymi przewodniczącymi Zarządu PWU byli: w latach 1922–1924 logik Jan Łukasiewicz – przewodniczący Zarządu Tymczasowego, w latach 1924–1929 językoznawca Wiktor Porzeziński (1870–1929), w latach 1929–1936 archeolog Włodzimierz Antoniewicz (1893–1973), od 1936 r. historyk sztuki i archeolog Kazimierz Michałowski (1901–1981) (Sprawozdanie z działalności UW – [dalej: SUW] 1922/1923: 12–13; SUW 1923/1924: 11; SUW 1928/1929: 12; SUW 1929/1930: 15–16; SUW 1931/1932: 14–15; SUW 1936/1937: 10).

Powszechne Wykłady Uniwersyteckie powołane przez UW miały dwojaki cel: „pierwszem zadaniem ogólniejszem jest podnoszenie kultury intelektualnej i uświadamianie szerokich sfer inteligencji, że nauka to wielka rzecz. Drugim celem, bardziej dotyczącym samego Uniwersytetu Warszawskiego, jest nawiązanie kontaktu między uniwersytetem a społeczeństwem, które – jak dotychczas – mało wie i mało się interesuje sprawami wszechnicy społecznej” („Kurjer Warszawski” 1922: 3). Wykłady te miały zatem popularyzować wiedzę, budować wśród inteligencji zamiłowanie do nauki i w ten sposób podnosić poziom jej kultury umysłowej. Oprócz tego Uniwersytet chciał się w ten sposób zbliżyć do szerszych mas społeczeństwa przede wszystkim warszawskiego, ale też i na prowincji, która, jak stwierdzano, także „łaknie strawy duchowej” (SUW 1922/1923: 12–13).

Uroczysta inauguracja PWU odbyła się 19 listopada 1922 r. w auli uniwersyteckiej. Po przemówieniu rektora Łukasiewicza historyk literatury Bronisław Gubrynowicz (1870–1933) wygłosił wykład pt. *W setną rocznicę pierwszych poezji Mickiewicza*, „za który mu licznie zebrana publiczność entuzjastycznie podziękowała” („Kurjer Warszawski” 1922: 3).

Szczegółowa dokumentacja dotycząca PWU Uniwersytetu Warszawskiego niestety się nie zachowała. Jednym ze źródeł informacji na ich temat są sporządzane rokrocznie sprawozdania z działalności Uniwersytetu. Niemniej jednak, zostały one napisane z różnym poziomem szczegółowości. Rektorzy koncentrowali się głównie na problemach materialnych uczelni, działalności naukowej poszczególnych wydziałów oraz na życiu akademickim studentów. W konsekwencji niektóre sprawozdania w ogóle nie wspominają o tym, czy PWU w da-

nym roku akademickim były zorganizowane. Trudno jest zatem dokładnie ustalić, kiedy zakończono organizowanie wykładów. Ostatnie wzmianki na ich temat można znaleźć w *Sprawozdaniu z działalności UW za rok akademicki 1936/1937* sporządzonym w 1938 r. przez rektora Włodzimierza Antoniewicza. Biorąc jednak pod uwagę fakt, że Antoniewicz wskazywał w nim, że w roku sprawozdawczym nastąpił wzrost zainteresowania wykładami wśród społeczeństwa, można zakładać, że były one organizowane nadal, aż do wybuchu II wojny światowej. Ponadto wiadomo, iż po 1926 r. zostały one zawieszono z powodu choroby i śmierci ówczesnego przewodniczącego – Wiktora Porzezińskiego (1870–1929), i ponownie uruchomione od 1928 r. (SUW 1927/1928: 12; Garlicki, red. 1982: 213; Uniwersytet Warszawski... 1991: 158).

PWU nie były popularnymi odczytami, lecz wykładami na poziomie akademickim, prowadzonymi przez profesorów Uniwersytetu. Dzięki nim uczestnicy mieli okazję zapoznać się z wynikami najnowszych badań naukowych i rozwijać swoje zainteresowania związane z problemami wiedzy współczesnej z różnych dziedzin („Kurjer Warszawski” 1923: 7). Za różnorodność tematów odpowiadała delegacja poszczególnych wydziałów i uczelni, z którymi UW współpracował, którzy wchodziłi w skład zarządu PWU, a także profesorowie zaproszeni do gościnnego wygłoszenia wykładu. Wśród prelegentów było wielu wyróżniających się i wybitnych badaczy, którzy w dużym stopniu wpłynęli na rozwój polskiej nauki. Można do nich zaliczyć m.in. filozofów: Władysława Tatarkiewicza (1886–1980), Tadeusza Kotarbińskiego (1886–1981); historyków: Oskara Haleckiego (1891–1973), Henryka Paszkiewicza (1897–1979); językoznawców: Adama Antoniego Kryńskiego (1844–1932), Wiktora Porzezińskiego (1870–1929), Jana Bauduin de Courtenay (1845–1929); prawnika Leona Petrażyckiego (1867–1931); archeologa Kazimierza Michałowskiego (1901–1980); socjologa Stefana Czarnowskiego (1879–1937); historyka literatury Bronisława Gubrynowicza (1870–1933), i in. Wśród prelegentów był także jeden ze znanych pedagogów i czołowych językoznawców – Stanisław Szober (1879–1938) (Garlicki, red. 1982: 295–300).

Spośród osób spoza UW, które wygłosiły swoje odczyty w ramach PWU, można wymienić profesorów Uniwersytetu Wileńskiego: filozofa Wincentego Lutostawskiego (1863–1954) i mikrobiologa Franciszka Skupieńskiego (1888–1962); antropologa Kazimierza Stołyhwo (1880–1966), profesora Wolnej Wszechnicy Polskiej; prawnika Antoniego Górskiego (1862–1928), profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego; profesorów SGGW: glebologa i mineraloga Józefa Siomę (1875–1938), fizjologa zwierząt Jana Sosnowskiego (1875–1938), botaników Michała Korczewskiego (1889–1954) i Mariana Sokołowskiego (1894–1939), chemika

Walentego Dominika (1891–1944); profesorów Politechniki Warszawskiej: radiotechnika Janusza Groszkowskiego (1898–1984), architektów Mieczysława Popiela (1904–1992) i Stanisława Noakowskiego (1867–1928), elektryka Mieczysława Pożaryskiego (1875–1945) oraz matematyka Kazimierza Zarankiewicza (1902–1959).

Tematyka PWU była różnorodna, wiązała się z dziedzinami wykładanymi na Uniwersytecie – humanistycznymi, matematyczno-przyrodniczymi, medycznymi, społecznymi i teologicznymi. Na podstawie dostępnych źródeł i wzmianek w opracowaniach można ustalić listę 145 tematów wykładów, jakie zostały wygłoszone w latach 1922–1937 na terenie Warszawy (z jednym wyjątkiem) (tabela 1). Niektóre z nich były wygłoszone wielokrotnie (2–4 razy).

Tabela 1. Lista wykładów wygłoszonych w Warszawie w latach 1922–1937 w ramach działalności PWU

Lp.	Tytuł	Imię i nazwisko	Data
1.	Wykład inauguracyjny: „W setną rocznicę pierwszych poezji Mickiewicza”	Bronisław Gubrynowicz (1870–1933)	19 listopada 1922
2.	„O cytologicznych zagadnieniach w biologii”	Wacław Baeher (1873–1939)	21 listopada 1922
3.	„Puścizna kulturalna romantyzmu polskiego”	Manfred Kridl (1882–1957)	21, 23, 25 listopada 1922
4.	„Język polski i jego dzieje”	Adam Antoni Kryński (1844–1932)	21, 24 listopada 1922
5.	„Epoka wielkich podbojów asyryjskich a prorocy: Amos, Ozeasz, Izajasz”	Wilhelm Michalski (1879–1943)	27 listopada, 1 grudnia 1922
6.	„Najstarsze ludy Egei w świetle wykopalisk”	Władysław Szczepański (1877–1927)	28 listopada, 2 grudnia 1922
7.	„Zagadnienia z podstaw matematyki”	Kazimierz Kuratowski (1896–1980)	4, 6, 8 grudnia 1922
8.	„Rozważanie z dziedziny ogólnej teorii czynu”	Tadeusz Kotarbiński (1886–1981)	5, 7, 9 grudnia 1922
9.	„O zmienności rodu ludzkiego”	Edward Loth (1884–1944)	13, 16, 20 grudnia 1922
10.	„Zapłodnienie i partenogeneza u roślin kwiatowych”	Zygmunt Wóycicki (1871–1941)	22, 23 grudnia 1922
11.	Cykl wykładów z zakresu matematyki	Wincenty Lutosławski (1863–1954)	13–22 stycznia 1923

12.	„Przedsiębiorca i przedsiębiorczość w krajach zachodnich i u nas”	Antoni Kostanecki (1866–1941)	25, 26, 31 stycznia 1923
13.	„Zagadnienie poparcia produkcji a zagadnienie drożyzny”	Antoni Górski (1862–1928)	28, 30 stycznia, 1 lutego 1923
14.	„Zagadnienie polityki gospodarczej w Polsce”	Tadeusz Brzeski (1884–1958)	2, 3 lutego 1923
15.	„Nasz ustrój skarbowy i próby jego reformy”	Edward Strasburger (1882–1923)	5, 8 lutego 1923
16.	„Język a myśli”	Stanisław Szober (1879–1938)	4 lutego 1923
17.	„Pierwiastek uczuciowy w języku”	Stanisław Szober (1879–1938)	6 lutego 1923
18.	„Język a społeczeństwo”	Stanisław Szober (1879–1938)	7 lutego 1923
19.	„Pogląd na świat w świetle badań językowych”	Stanisław Szober (1879–1938)	9 lutego 1923
20.	„Dzieje królewskiego uniwersytetu warszawskiego (1816–1831)”	Józef Bieliński (1848–1926)	11, 12, 13 lutego 1923
21.	„Historja małżeństwa chrześcijańskiego”	Leon Śmiśniewicz (1891–1932)	1, 3, 5, 6 marca 1923
22.	„Psychologia wzroku i dotyku”	Kazimierz Noiszewski (1859–1930)	7, 11 marca 1923
23.	„O monarchji i republice”	Leon Petrażycki (1867–1931)	2, 4 marca 1923
24.	„Dzieje Szkoły Głównej Warszawskiej (1862–1869)”	Józef Bieliński (1848–1926)	8, 12 marca 1923
25.	„Urządzenia ochronne ustroju ludzkiego” z cyklu „O walce ustroju ludzkiego z czynnikami chorobotwórczymi”	Józef Hornowski (1874–1923)	14, 16 marca 1923
26.	„Walka ze światem drobnoustrojów” (z obrazami świetlnymi)	Jerzy Rutkowski (1890–1972)	13, 15, 17 marca 1923
27.	„Mobilizacja sił zbrojnych ustroju ludzkiego, walka i jej wyniki” z cyklu „O walce ustroju z czynnikami chorobotwórczymi”	Józef Hornowski (1874–1923)	18 marca 1923
28.	„Jedność językowa świata słowiańskiego a różne narody słowiańskie”	Jan Bauduin de Courtenay (1845–1929)	19, 20, 22 marca 1923

29.	„O komizmie rzymskich komedji”	Gustaw Przychocki (1884–1947)	21 marca 1923
30.	„O znaczeniu języka ojczystego w życiu narodu” (wykład wygłoszony w Siedlcach)	Adam Antoni Kryński (1844–1932)	25 marca 1923
31.	„Dies irae. Proroctwo Sybilli o końcu Rzymu i świata”	Tadeusz Zieliński (1859–1944)	16, 18, 19 marca 1924
32.	„Stosunek przyrody martwej do przyrody żywej”	Józef Sioma (1875–1938)	20 marca 1924
33.	„Zagadnienia konstytucyjne. Władza ustawodawcza”	Mirosław Gąsiorowski (b.d.)	21 marca 1924
34.	„Język a społeczeństwo”	Wiktor Porzeziński (1870–1929)	22 marca 1924
35.	„Życie społeczne roślin. Współzawodnictwo i współżycie”	Bolesław Hryniewiecki (1875–1963)	23 marca 1924
36.	„Zwierzę jako maszyna”	Jan Sosnowski (1875–1938)	24 marca 1924
37.	„Życie społeczne roślin. Altruizm, pasywność i antagonizm”	Bolesław Hryniewiecki (1875–1963)	25 marca 1924
38.	„Choroby zaniedbywane a groźne w skutkach. Wstęp. Zapalenia i zakażenia”	Jerzy Rutkowski (1890–1972)	26 marca 1924
39.	„Choroby zaniedbywane a groźne w skutkach. Nowotwory”	Jerzy Rutkowski (1890–1972)	27 marca 1924
40.	„Rozwój języka polskiego i wpływy obce”	Adam Antoni Kryński (1844–1932)	28 marca 1924
41.	„O przesileniach ekonomicznych i ich przyczynach”	Leon Petrażycki (1867–1931)	29 marca 1924
42.	„Jagadis Chandra Bose, filolog hinduski”	Michał Korczewski (1889–1954)	30 marca 1924
43.	„Choroby zaniedbywane a groźne w skutkach. Choroby nagłe, wymagające szybkiej pomocy”	Jerzy Rutkowski (1890–1972)	31 marca 1924
44.	„Zaświat w wierzeniach hellenów i judeizyków”	Tadeusz Zieliński (1859–1944)	1, 2 marca 1925
45.	„O transfuzji krwi”	Jerzy Rutkowski (1890–1972)	4 marca 1925
46.	„Jak studiowano filozofię w średnio-wiecznych uniwersytetach?”	Władysław Tatarkiewicz (1886–1980)	5 marca 1925

47.	„O języku urzędowym doby dzisiejszej, zwłaszcza w sądownictwie”	Adam Antoni Kryński (1844–1932)	6 marca 1925
48.	„Botanika a literatura”	Bolesław Hryniewiecki (1875–1963)	7 marca 1925
49.	„Rig-Weda jako najstarszy zabytek literatury indyjskiej”	Wiktor Porzeziński (1870–1929)	8 marca 1925
50.	„Z teorii spekulacyjnej i mistyki św. Tomasza”	Alojzy Bukowski (1873–1941)	9 marca 1925
51.	„Rozwój życia uniwersyteckiego w świecie powojennym”	Oskar Halecki (1891–1973)	11 marca 1925
52.	„Kosmogonia Mojżesza w dziełach św. Tomasza”	Wilhelm Michalski (1879–1943)	7 marca 1925
53.	„Z dziejów krytyki literackiej w okresie romantyzmu”	Bronisław Gubrynowicz (1870–1933)	13 marca 1925
54.	„Pojęcie Boga a dowody istnienia Boga”	Stanisław Kobylecki (1864–1939)	14 marca 1925
55.	„Twórczość św. Tomasza a duch scholastyki”	Andrzej Jan Krzesiński (1884–1964)	16 marca 1925
56.	„Teoria mutacji”	Edmund Malinowski (1885–1979)	17 marca 1925
57.	„Czystość i poprawność języka mówionego i pisanego”	Jan Baudouin de Courtenay (1845–1929)	18, 19 marca 1925
58.	„Św. Tomasz z Akwinu jako Egzegeta biblijny na tle swej epoki”	Franciszek Roslaniec (1889–1942)	30 marca 1925
59.	„Geniusz św. Tomasza w dowodach na istnienie Boga”	Wincenty Kwiatkowski (1892–1972)	1 kwietnia 1925
60.	„Zasady radiokomunikacji” (z pokazami)	Janusz Groszkowski (1898–1984)	2 kwietnia 1925
61.	„Języki słowiańskie – stosunki pokrewieństwa w językach słowiańskich”	Stanisław Słoński (1879–1959)	12 marca 1928
62.	„O podróży na pustynię libijską”	Włodzimierz Antoniewicz (1893–1973)	13 marca 1928
63.	„Polski język literacki, jego pochodzenie i dzieje”	Adam Antoni Kryński (1844–1932)	14 marca 1928
64.	„Serbowie łużyccy, ich język i piśmiennictwo”	Stanisław Słoński (1879–1959)	15 marca 1928

65.	„Dom i jego twórcy”	Mieczysław Popiel (1904–1992)	16 marca 1928
66.	„Rak i mięsak. Nowotwory złośliwe”	Jerzy Rutkowski (1890–1972)	17 marca 1928
67.	„Problemat telegrafiki i telewizji”	Mieczysław Pożaryski (1875–1945)	18 marca 1928
68.	„Święto sobótek”	Stefan Czarnowski (1879–1937)	19 marca 1928
69.	„Ewolucje i rewolucje w architekturze dawnej”	Stanisław Noakowski (1867–1928)	20 marca 1928
70.	„Przemysł chemiczny a rolnictwo”	Walenty Dominik (1891–1944)	14 grudnia 1929
71.	„Rzut oka na dzieje i kulturę starożytnej Palestyny w świetle wykopalisk” (z obrazami świetlnymi)	Mojżesz Schorr (1874–1941)	15 , 17, 22 grudnia 1929
72.	„Czar i magia w religii staroindyjskiej”	Stanisław Schayer (1899–1941)	16 grudnia 1929
73.	„Ideal wyzolenia w filozofii indyjskiej”	Stanisław Schayer (1899–1941)	18 grudnia 1929
74.	„Ogólna przemiana materii i energii świata żyjącego na Ziemi”	Ernest Sym (1893–1950)	19 grudnia 1929
75.	„Polska i Litwa w dziejowym stosunku”	Henryk Mościcki (1881–1952)	20 grudnia 1929
76.	„Sport i wychowanie fizyczne jako zagadnienia higieny”	Gustaw Szulc (1884–1941)	21 grudnia 1929
77.	„O dobrej wymowie polskiej”	Tytus Benni (1877–1935)	7 marca 1930
78.	„O zadaniach i wynikach ochrony przyrody w Polsce”	Marian Sokołowski (1894–1939)	8 marca 1930
79.	„Znaczenie Arjan w ogólnym dorobku kultury polskiej”	Konrad Górski (1895–1990)	9 marca 1930
80.	„Litwa pogańska”	Henryk Paszkiewicz (1897–1979)	10 marca 1930
81.	„Oświetlenie elektryczne w życiu społecznym” (z przezrocami)	Mieczysław Pożaryski (1875–1945)	11 marca 1930
82.	„Zmiany znaczeniowe wyrazów”	Witold Doroszewski (1899–1976)	12 marca 1930

83.	„O współczesnej literaturze czeskiej”	Sergiusz Kułakowski (1892–1949)	13 marca 1930
84.	„Czy zagraża ludzkości wyczerpanie surowców?”	Walenty Dominik (1891–1944)	14 marca 1930
85.	„Języki słowiańskie i ich bliższe między sobą pokrewieństwa”	Stanisław Słoński (1879–1959)	15 marca 1930
86.	„Polska w przededniu powstania listopadowego”	Henryk Mościcki (1881–1952)	16 marca 1930
87.	„Przedmiot i zadania psychologii doświadczalnej i spekulatywnej”	Piotr Chojnacki (1897–1969)	17 marca 1930
88.	„Rola literatur celtyckich w literaturze powszechnej”	Stefan Czarnowski (1879–1937)	18 marca 1930
89.	„O pojęciu i istocie t.zw. prawa natury”	Henryk Piętka (1900–1959)	19 marca 1930
90.	„Język i literatura najbliższych naszych pobratymców, Serbów Łużyckich”	Stanisław Słoński (1879–1959)	20 marca 1930
91.	„Początki sztuk plastycznych” (z przezrociami)	Włodzimierz Antoniewicz (1893–1973)	21 marca 1930
92.	„Śmierć jednostki i śmierć gatunku”	Włodzimierz Lindeman (1868–1933)	22 marca 1930
93.	„Rosja w twórczości Gogola”	Sergiusz Kułakowski (1892–1949)	23 marca 1930
94.	„Budowa i ornamentyka synagog w Polsce” (z przezrociami)	Majer Bałaban (1877–1942)	24 marca 1930
95.	„Młodość Wyspiańskiego”	Mieczysław Hartleb (1886–1951)	26, 29 marca 1930
96.	„Zasadnicze zagadnienia i metody psychologii zwierząt”	Kazimierz Czerwiński (1869–b.d.)	27 marca 1930
97.	„Gwiazdy spadające”	Michał Kamieński (1875–1960)	28 marca 1930
98.	„Unje Jagiellońskie”	Henryk Paszkiewicz (1897–1979)	29 marca 1930
99.	„Tradycja i postęp w twórczości Stefana Żeromskiego”	Konrad Górski (1895–1990)	1 marca 1931
100.	„Prawa Przypadku”	Aleksander Rajchman (1890–1940)	2 marca 1931

101.	„Służba zdrowia w dawnym Wojsku Polskim”	Ludwik Zembruski (1871–1962)	3 marca 1931
102.	„Zagadnienie wyzwolenia w filozofii indyjskiej”	Stanisław Schayer (1899–1941)	4 marca 1931
103.	„Służba zdrowia w dawnym Wojsku Polskim z uwzględnieniem zwłaszcza powstania listopadowego”	Ludwik Zembruski (1871–1962)	5 marca 1931
104.	„Zagadnienie absolutnej rzeczywistości w filozofii indyjskiej”	Stanisław Schayer (1899–1941)	6 marca 1931
105.	„Noc listopadowa w rzeczywistości i dramacie Wyspiańskiego” (z przezrociami)	Mieczysław Hartleb (1886–1951)	7 marca 1931
106.	„Przedhistoryczne rasy ludzkie” (z przezrociami)	Kazimierz Stołyhwo (1880–1966)	8 marca 1931
107.	„Jak ustrój walczy z zakażeniem”	Zygmunt Szymanowski (1873–1956)	9 marca 1931
108.	„O sztuce i poglądach na sztukę”	Kazimierz Michałowski (1901–1980)	10 marca 1931
109.	„Psychologia i teoria transów w filozofii indyjskiej”	Stanisław Schayer (1899–1941)	11 marca 1931
110.	„Ikonografia wojny polsko-rosyjskiej 1830–31” (z przezrociami)	Mieczysław Hartleb (1886–1951)	12 marca 1931
111.	„Geneza nowoczesnego prawa pracy”	Jan Wasilkowski (1898–1977)	13 marca 1931
112.	„Logika i teoria poznania w filozofii indyjskiej”	Stanisław Schayer (1899–1941)	14 marca 1931
113.	„Najnowsze zdobycze w dziedzinie nauki o żywieniu”	Gustaw Szulc (1884–1941)	15 marca 1931
114.	„Istota chrystianizmu wg św. Augustyna”	Wincenty Kwiatkowski (1892–1972)	16 marca 1931
115.	„Stanisław Wyspiański jako malarz” (z przezrociami)	Mieczysław Hartleb (1886–1951)	17 marca 1931
116.	„O pojęciu słuszności”	Henryk Piętka (1900–1959)	18 marca 1931
117.	„Rozwój chirurgii” (z przezrociami)	Jerzy Rutkowski (1890–1972)	19 marca 1931
118.	„Rola owadów jako przenosicieli zarazków”	Zygmunt Szymanowski (1873–1956)	20 marca 1931

119.	„Kwadratura Koła”	Kazimierz Zarankiewicz (1902–1959)	21 marca 1931
120.	„Zagadnienie typów antropologicznych”	Kazimierz Stołyhwo (1880–1966)	22 marca 1931
121.	„Zabytki sztuki hetyckiej” (z przezrociami)	Stefan Przeworski (1900–1940)	23 marca 1931
122.	„Co to jest teoria mnogości?”	Kazimierz Zarankiewicz (1902–1959)	24 marca 1931
123.	„Sympatja i sugestja jako czynniki psychiczne życia społecznego”	Piotr Chojnacki (1897–1969)	25 marca 1931
124.	„Istota chirurgii” (z przezrociami)	Jerzy Rutkowski (1890–1972)	26 marca 1931
125.	„Setna rocznica odkryć Faraday’a”	Mieczysław Pożaryski (1875–1945)	27 marca 1931
126.	„Znaczenie grzybów w przyrodzie. Grzyby niszczące drzewo budulcowe i sposoby zwalczania tych organizmów”	Franciszek Skupieński (1888–1962)	29 marca 1931
127.	„Sztuka portretowa w starożytnej Grecji”	Kazimierz Michałowski (1901–1980)	11 marca 1932
128.	„Język i językoznawstwo”	Adam Antoni Kryński (1844–1932)	13 marca 1932
129.	„Stosunki chińsko-japońskie”	Jan Jaworski (1903–1945)	15 marca 1932
130.	„Nowoczesne prawo pracy”	Jan Wasilkowski (1898–1977)	18 marca 1932
131.	„Hormony i ich działanie na organizm zwierzęcy i ludzki”	Bolesław Gutowski (1888–1966)	19 marca 1932
132.	„Automatyzm psychiczny i psychoanaliza”	Piotr Chojnacki (1897–1969)	20 marca 1932
133.	„Psychoanaliza w dramatach J.M. Barniego”	Andrzej Wojciech Tretiak (1886–1944)	22 marca 1932
134.	„O poprawności językowej”	Stanisław Słoński (1879–1959)	25 lutego 1936
135.	„Transfuzja krwi”	Jerzy Rutkowski (1890–1972)	26 lutego 1936
136.	„Geneza kapitalistycznego ustroju gospodarczego”	Stanisław Arnold (1895–1973)	27 lutego 1936

137.	„O zmienności człowieka”	Edward Loth (1884–1944)	2 marca 1936
138.	„Język a cywilizacja”	Witold Doroszewski (1899–1976)	3 marca 1936
139.	„Hormony i oblicze ludzkie” (z przezroczeniami)	Franciszek Venulet (1878–1967)	4 marca 1936
140.	„Zagadnienie idealnego ustroju politycznego w filozofii nowożytnej”	Bohdan Kieszkowski (1904–b.d.)	5 marca 1936
141.	„Asymilacja Polaków w Ameryce”	Józef Chałasiński (1904–1979)	12 marca 1936
142.	„Idea państwa a zdrowie”	Tomasz Janiszewski (1867–1939)	5 marca 1937
143.	„Wzrost i starzenie się człowieka z punktu widzenia nauk lekarskich” (z przezroczeniami)	Gustaw Szulc (1884–1941)	8 marca 1937
144.	„Walka z epidemiami na terenie RP w związku z obronnością kraju”	Ludwik Hirszfeld (1884–1954)	10 marca 1937
145.	„Charakter prawny wolnego miasta Gdańska”	Cezary Berezowski (1898–1970)	17 marca 1937

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Uniwersytet Warszawski 1915–1939, 1939–1944. Materiały bibliograficzne*, Warszawa 1991, s. 157; „Gazeta Poranna 2 Grosze” 1923, nr 25, s. 5, nr 29, s. 5, nr 37, s. 6, nr 41, s. 6, nr 61, s. 5, nr 64, s. 5, nr 69, s. 5, nr 71, s. 5, nr 73, s. 5, nr 75, s. 5–6, nr 79, s. 6; „Kurjer Warszawski” 1922, nr 319, wyd. wiecz., s. 5; nr 320, dod. por., s. 3; nr 322, dod. por., s. 2–3; nr 325, s. 9; nr 328, wyd. wiecz., s. 4; nr 330, wyd. wiecz., s. 4; nr 332, s. 6; nr 335, dod. por., s. 2; nr 337, wyd. wiecz., s. 3; nr 339, wyd. wiecz., s. 8; nr 343, wyd. wiecz., s. 3; nr 345, dod. por., s. 2–3; 1923, nr 12, wyd. wiecz., s. 4; nr 24, wyd. wiecz., s. 5; nr 30, dod. por., s. 2; nr 32, dod. por., s. 3; nr 35, s. 6; nr 37, wyd. wiecz., s. 7; nr 38, dod. por., s. 5; nr 40, dod. por., s. 3; nr 59, wyd. wiecz., s. 4; nr 60, dod. por., s. 4; nr 61, wyd. wiecz., s. 4; nr 65, dod. por., s. 2–3; nr 71, wyd. wiecz., s. 4; nr 72, wyd. wiecz., s. 5; nr 74, wyd. wiecz., s. 5; nr 75, wyd. wiecz., s. 4; nr 80, wyd. wiecz., s. 5; 1924, nr 81; 1925, nr 57, wyd. wiecz., s. 5; nr 63, dod. por., s. 3; nr 69, dod. por., s. 4; 1926, nr 119, dod. por., s. 2; 1928, nr 71, s. 11; 1932, nr 71, dod. por., s. 3; nr 73, s. 8; nr 75, dod. por., s. 3; nr 78, dod. por., s. 3; nr 79, dod. por., s. 4; nr 80, s. 12; nr 82, dod. por., s. 2; 1936, nr 54, wyd. wiecz., s. 3; nr 55, wyd. por., s. 5; nr 56, wyd. por., s. 6; nr 57, wyd. por., s. 6; nr 59, wyd. por., s. 6; nr 62, wyd. por., s. 6; nr 63, wyd. por., s. 5; nr 64, wyd. por., s. 6; nr 71, wyd. por., s. 6; 1937, nr 63, dod. por., s. 5; nr 65, dod. por., s. 5; nr 68, dod. por., s. 6; nr 75, wyd. wiecz., s. 3, afisze informacyjne, BN sygn. DŻS XVII C 1c.

Powyższa lista zapewne nie jest pełna i nie obejmuje wszystkich wykładów, jakie zostały zorganizowane przez UW w II RP. Daje jednak ogólny obraz tej instytucji i pozwala na pewne uogólnienia.

Wśród wygłoszonych wykładów wyraźnie przeważały tematy związane z literaturoznawstwem i językoznawstwem (36), medycyną i zdrowiem (19) oraz historią i filologią klasyczną (14). Ponadto odczyty dotyczyły takich dziedzin, jak: biologia i ochrona przyrody (13), filozofia (13), ekonomia i politologia (7), teologia (7), nauki techniczne i przemysł (7), archeologia i antropologia (7), sztuka (7), prawo (4), matematyka (3) i astronomia (1). Zauważyć można, że nie został wygłoszony żaden wykład związany bezpośrednio z pedagogiką. Kilka jednak było poświęcone naukom pokrewnym – psychologii i socjologii (7). Dobór tematyki wykładów uwzględniał potrzeby społeczeństwa i aktualną sytuację w kraju. Na przykład w okresie poprzedzającym reformę walutową z 1924 r., w którym kraj dotknięty był kryzysem gospodarczym i hiperinflacją, tematy dotyczyły szczególnie kwestii związanych z ekonomią („Kurjer Warszawski” 1923: 7). MWRiOP zakazywało jednak wykładania zagadnień, które mogłyby być narzędziem agitacyjnym lub elementem walk o podłoże religijnym, politycznym, społecznym („Oświata Pozaszkolna” 1923: 164). Z kolei z powodu chorób i problemów zdrowotnych, jakie dotykały społeczeństwo, duża liczba wykładów dotyczyła kwestii medycznych, z czego część miała charakter edukacji zdrowotnej (np. *Sport i wychowanie fizyczne jako zagadnienia higieny* – wykład Gustawa Szulca wygłoszony 21 grudnia 1929 r.).

Wśród prelegentów największą aktywnością wykazali się: Rutkowski (10 wygłoszonych wykładów), Kryński (7 wykładów), Schayer (6 wykładów), oraz Baudouin de Courtenay, Bieliński i Zieliński (po 5 wygłoszonych wykładów).

Środki na prowadzenie swej działalności PWU pozyskiwały zarówno z dochodów uzyskanych z biletów wstępu opłacanych przez słuchaczy, jak i dotacji Uniwersytetu oraz subwencji MWRiOP. Te ostatnie były asygnowane na początku każdego roku akademickiego po przedstawieniu przez senat Uniwersytetu szczegółowego sprawozdania z działalności i wydatków PWU za rok poprzedni oraz planu budżetowego na rok kolejny („Oświata Pozaszkolna” 1923: 164). Kwoty subwencji były różnej wysokości: np. na organizację wykładów w roku akademickim 1922/23 Zarząd PWU otrzymał 1 milion marek polskich (mkp), w 1929/30 – 4000 zł (SUW 1922/1923: 12–13; SUW 1929/1930: 15–16), a na działalność w roku 1930/31 – 2950 zł (SUW 1930/1931: 17). Ceny biletów zaś mieściły się w kwotach między 500 mkp a 2000 mkp (200 mkp–500 mkp dla młodzieży uczącej się) („Kurjer Warszawski” 1922: 4; „Kurjer Warszawski” 1923: 4). Dla lepszego zrozumienia wysokości tych kwot warto porównać je z cenami innych usług i towarów. Na przykład według Rocznika Statystycznego Warszawy 1923 i 1924 w styczniu 1923 r. cena chleba pszennego w Warszawie

wynosiła 1720 mkp, a bilet tramwajowy normalny kosztował 220 mkp (Rocznik Statystyczny 1926: 160).

Aby porównać ww. kwoty, należy mieć na uwadze, że w wyniku reformy walutowej z 1924 r. (tzw. reformy Grabskiego – od nazwiska Władysława Grabskiego ówczesnego premiera i ministra skarbu) marka polska jako powszechny środek płatniczy została zastąpiona złotym, zaś kurs wymiany starej waluty na nową został ustanowiony na poziomie 1 złoty = 1 800 000 mkp (Cywiński 1987: 177–205).

Ustalenie cen biletów po 1931 r. nastęrcza trudności, gdyż nie zachowała się dokumentacja finansowa UW z omawianego okresu. Informacji tych nie znajdziemy także w prasie, w sprawozdaniach rektorów oraz na afiszach informacyjnych.

Terytorium działania PWU obejmowało początkowo tylko teren stolicy. Z czasem powstawały komitety lokalne działające pod kierunkiem Zarządu, które umożliwiły docieranie z wykładami do innych miast („Oświata Pozaszkolna” 1923: 164–165). Na podstawie umowy z TNSW, działalność PWU miała być poszerzona na obszary województw: łódzkiego, kieleckiego, warszawskiego i białostockiego („Przegląd Pedagogiczny” 1931: 102). Pierwszy wykład poza Warszawą został wygłoszony 25 marca 1923 r. przez Adama Antoniego Kryńskiego (*O znaczeniu języka ojczystego w życiu narodu*) w Gimnazjum im. hetmana Stanisława Żółkiewskiego w Siedlcach („Kurjer Warszawski” 1923: 3).

Ze względu na problemy finansowe, z jakimi borykał się Uniwersytet, Zarząd PWU szukał zewnętrznego wsparcia i uzyskał je w Towarzystwie Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych (TNSW), które na potrzeby wykładów udostępniało na prowincji placówki szkolne. Wówczas mogli w nich uczestniczyć uczniowie i maturzyści.

Niestety, mimo wielkich nadziei jakie pokładano w PWU, nie cieszyły się one zbyt dużym zainteresowaniem w porównaniu z wykładami organizowanymi przez uniwersytety w Krakowie i Lwowie. Była to dla warszawiaków inicjatywa nowa, w przeciwieństwie do innych miast, gdzie od lat organizowano tego typu wydarzenia. Dlatego też od początku odnoszono się do niej z rezerwą. Choć podczas inauguracji aula uniwersytecka była szczelnie wypełniona („Rzeczpospolita” 1922: 5), to kolejne wykłady nie były oblegane. Przykładowo w roku akademickim 1922/23 zorganizowane zostały 63 wykłady w stolicy i 15 w innych miastach (w Częstochowie, Białymstoku, Kaliszu, Łodzi, Siedlcach, Radomiu). Szczególnie w Warszawie frekwencja na odczytach była niska. Przeciętnie w jednym wykładzie w Warszawie uczestniczyło 80 osób, a poza Warszawą – 156

(ogółem 5080 osób) (SUW 1922/1923: 12–13). Po wznowieniu wykładów, w roku akademickim 1929/30, zorganizowane zostały trzy serie wykładów o średniej frekwencji (odbyło się 30 wykładów w Warszawie – 7 w grudniu i 23 w marcu; po jednym w Łowiczu, Radomiu, Ciechanowie, 2 w Piotrkowie, 3 w Płocku) (SUW 1922/1923: 15–16). W kolejnym roku zmniejszyła się aktywność wykładowców – zorganizowano 27 wykładów w Warszawie i po jednym w Kaliszu, Białymstoku i Kielcach. W roku akademickim 1932/33 odbyło się 56 wykładów, z których skorzystało 1700 słuchaczy (średnio 33 osoby na jednym wykładzie) (Garlicki, red. 1982: 213). Zaś w roku 1936/37 wygłoszone zostały jedynie 4 wykłady w Warszawie i 1 na prowincji. Wzrost zainteresowania nastąpił dopiero po nawiązaniu przez przewodniczącego PWU Kazimierza Michałowskiego współpracy i rozpoczęciu wspólnej organizacji wykładów (SUW 1936/1937: 17) z Instytutem Oświaty Pracowniczej – stowarzyszeniem mającym na celu „szerzenie wiedzy ogólnej i praktycznej wśród pracowników umysłowych, niezbędnej do spełniania pracy zawodowej ze szczególnem uwzględnieniem potrzeb bezrobotnych pracowników umysłowych” (*Instytut Oświaty Pracowniczej* 1934: 3).

Uniwersytet Warszawski nie był pionierem w organizowaniu PWU. Na ziemiach polskich pierwsze tego typu wykłady powszechne odbyły się na przełomie 1899 i 1900 r. na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie za sprawą Ludwika Finkla (1858–1930). Poza otwarciem się na grono pozauniwersyteckie, powszechność wykładów miała wyrażać się w przystępności języka używanego przez prelegentów, a także niskiej cenie biletów wstępu („Gazeta Sanocka” 1904: 3). Od pierwszych wykładów na przełomie wieków, przez całe dwudziestolecie międzywojenne przedsięwzięcie to cieszyło się dużym zainteresowaniem wśród społeczeństwa. W mieście słuchaczkami były w większości kobiety, a na prowincji – mężczyźni. Treści wykładów były publikowane nakładem Książnicy Polskiego Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych w ramach cyklu „Powszechne Wykłady Wszechnicy i Politechniki Lwowskiej” (tylko do 1918 r. ukazało się ponad 30 tomów). W 1917 r. Uniwersytet Jana Kazimierza podjął współpracę ze Szkołą Politechniczną, co zaowocowało nadaniem przedsięwzięciu nowej nazwy: Powszechne Wykłady Uniwersyteckie i Politechniczne. W ich ramach organizowane były liczne cykle odczytów. Dopiero wielki kryzys gospodarczy lat 30. zmusił władze uczelni do ograniczenia aktywności, lecz po jego ustaniu ponownie rozwijano tę formę oddziaływania na społeczeństwo (Draus 2007: 27; Redzik 2015: 254–255).

Poza Uniwersytetem Jana Kazimierza również inne uniwersytety podjęły się organizowania Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich. Na uwagę zasłu-

gują szczególnie te organizowane od 1901 r. przez Uniwersytet Jagielloński. Zarząd PWU UJ stopniowo rozszerzał terytorium działania, dzięki czemu wykłady docierały także do mieszkańców spoza Krakowa, obejmując tereny ówczesnych województw: krakowskiego, łódzkiego, kieleckiego, lwowskiego i śląskiego. Dzięki temu UJ miał najszerzy zasięg działania spośród wszystkich uczelni organizujących PWU. Wykłady cieszyły się dużą popularnością w porównaniu do PWU organizowanych przez inne uczelnie. Podobnie jak w przypadku Uniwersytetu Jana Kazimierza, tak też i rozwój PWU na UJ był spowolniony przez kłopoty finansowe spowodowane trudną sytuacją gospodarczą w kraju. Dopiero dzięki dotacji Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w 1924 r., Zarząd PWU UJ mógł zintensyfikować swoją działalność (Dybiec 2000: 605–612).

* * *

Powszechnie Wykłady Uniwersyteckie organizowane w XX w. były jedną z cenniejszych i ciekawszych form pracy oświatowej z dorosłymi. Wpisywały się one z jednej strony w zadania wyznaczone uczelniom wyższym przez ustawodawstwo odrodzonej Rzeczypospolitej, z drugiej zaś w istniejącą już na ziemiach polskich tradycję pozaszkolnej edukacji dorosłych, sięgającej w Polsce połowy XIX w. Docieranie z wiedzą do szerszych mas społecznych wpisywało się także w piłsudczykowską ideę solidaryzmu społecznego, oznaczającą podejmowanie zadań i przyjmowanie postaw przez władze rządowe, grupy społeczne i pojedynczych obywateli, które wzmacniałyby wzajemne więzi i umacniały w pracy na rzecz dobra całego państwa (Mikucka-Wójtowicz, red. 2010: 50–54).

Przeobrażenia Uniwersytetu Warszawskiego związane ze zmieniającym się poziomem stabilizacji w kraju, problemy finansowe i zmiany kadrowe nie zniechęciły pracowników UW do kontynuowania tradycji organizowania Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich w murach uczelni. UW w latach 20. i 30. był tylko jedną z wielu form życia społecznego Warszawy i kulturalno-naukowego całej Polski, dlatego też zainteresowanie uczelnią i jej ofertą spadło w porównaniu z latami niewoli. Mimo to, wsparcie ze strony MWRiOP, współpraca z TNSW, Politechniką Warszawską, Instytutem Oświaty Pracowniczej i Szkołą Główną Gospodarstwa Wiejskiego, a także starania Zarządu PWU o jak najwyższy poziom wykładów świadczą o uznaniu przez władze oświatowe i ośrodki akademickie ważnej roli, jaką pełniły PWU, stanowiąc część ogólnopolskiej tradycji wykładów powszechnych (Garlicki, red. 1982: 210).

Niniejsze opracowanie nie wyczerpuje całości zagadnienia Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich organizowanych na Uniwersytecie Warszawskim

w dwudziestoleciu międzywojennym. Temat ten może być jednak inspiracją do podjęcia szerszej zakrojonych badań w tym zakresie.

Bibliografia

- Aleksander T. 1992. *Pozaszkolna edukacja ogólnokształcąca dorosłych (przeszłość–teraźniejszość–przyszłość)*, Kraków, s. 56–65.
- Afisz informacyjny, BN sygn. DŻS XVII C 1c.
- Cywiński H. 1987. *Dziesięć wieków pieniądza polskiego*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa, s. 177–205.
- Deszczyński M.P. 2016. *Uniwersytet Warszawski w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945*, red. nauk. P.M. Majewski, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 351–392.
- Draus J. 2007. *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Księgarnia Akademicka, Kraków, s. 27.
- Dybiec J. 2000. *Uniwersytet Jagielloński 1918–1969*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków, s. 605–612.
- Garlicki A., red. 1982. *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1939*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 84, 210–213.
- „Gazeta Poranna 2 Grosze” 1923, nr 25, s. 5; nr 29, s. 5; nr 37, s. 6; nr 41, s. 6; nr 61, s. 5; nr 64, s. 5; nr 69, s. 5; nr 71, s. 5; nr 73, s. 5; nr 75, s. 5–6; nr 79, s. 6.
- „Gazeta Sanocka” 1904, nr 10, s. 3.
- Ilowiecki M. 2001. *Okręty na oceanie czasu. Historia nauki polskiej do 1945 roku*, Wydawnictwo MADA, Warszawa, s. 261–267.
- Instytut Oświaty Pracowniczej*. 1934. Instytut Oświaty Pracowniczej, Warszawa, s. 3.
- „Kurjer Warszawski” 1922, nr 319, wyd. wiecz., s. 3–5; nr 320, dod. por., s. 3; nr 322, dod. por., s. 2–3; nr 325, s. 9; nr 328, wyd. wiecz., s. 4; nr 330, wyd. wiecz., s. 4; nr 332, s. 6, nr 335, dod. por., s. 2, nr 337, wyd. wiecz., s. 3; nr 339, wyd. wiecz., s. 8; nr 343, wyd. wiecz., s. 3; nr 345, dod. por., s. 2–3.
- „Kurjer Warszawski” 1923, nr 12, wyd. wiecz., s. 4; nr 24, wyd. wiecz., s. 5; nr 30, dod. por., s. 2; nr 32, dod. por., s. 3; nr 35, s. 6; nr 37, wyd. wiecz., s. 7; nr 38, dod. por., s. 5; nr 40, dod. por., s. 3; nr 59, wyd. wiecz., s. 4; nr 60, dod. por., s. 4; nr 61, wyd. wiecz., s. 4; nr 65, dod. por., s. 2–3; nr 71, wyd. wiecz., s. 4; nr 72, wyd. wiecz., s. 5; nr 74, wyd. wiecz., s. 5; nr 75, wyd. wiecz., s. 4; nr 80, wyd. wiecz., s. 5, nr 88, s. 3.
- „Kurjer Warszawski” 1924, nr 81, wyd. wiecz., s. 3.
- „Kurjer Warszawski” 1925, nr 57, wyd. wiecz., s. 5, nr 63, dod. por., s. 3; nr 69, dod. por., s. 4.
- „Kurjer Warszawski” 1926, nr 119, dod. por., s. 2.
- „Kurjer Warszawski” 1928, nr 71, s. 11.
- „Kurjer Warszawski” 1932, nr 71, dod. por., s. 3, nr 73, s. 8; nr 75, dod. por., s. 3; nr 78, dod. por., s. 3; nr 79, dod. por., s. 4; nr 80, s. 12; nr 82, dod. por., s. 2.

- „Kurjer Warszawski” 1936, nr 54, wyd. wiecz., s. 3, nr 55, wyd. por., s. 5; nr 56, wyd. por., s. 6, nr 57, wyd. por., s. 6, nr 59, wyd. por., s. 6; nr 62, wyd. por., s. 6; nr 63, wyd. por., s. 5, nr 64, wyd. por., s. 6; nr 71, wyd. por., s. 6.
- „Kurjer Warszawski” 1937, nr 63, dod. por., s. 5, nr 65, dod. por., s. 5; nr 68, dod. por., s. 6; nr 75, wyd. wiecz., s. 3.
- Lipowski S. 2010. *Idea solidaryzmu społecznego jako podstawa nowego ładu państwowego w piłsudczykowskiej myśli politycznej*, [w:] *Przeszłość–teraźniejszość–przyszłość: problemy badawcze młodych politologów*, red. D. Mikucka-Wójtowicz, Wydawnictwo Libron – Filip Lohner, Kraków, s. 50–54.
- Miąso J. red. 1980. *Historia wychowania. Wiek XX*, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 153–171.
- Możdżeń S.I. 2006. *Historia wychowania 1918–1945*, Sandomierz, Wydawnictwo Diecezjalne, s. 103–104.
- „Oświata Pozaszkolna: pismo poświęcone sprawom oświaty dorosłych” 1923, z. 2, s. 164–165.
- Potoczny J. 2003. *Powszechny Wykłady Uniwersyteckie we Lwowie (1899–1918)*, [w:] *W służbie szkoły i nauki. Księga poświęcona Profesorowi Czesławowi Majorkowi*, red. Z. Ruta, R. Ślęczka, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków, s. 185–194.
- „Przegląd Pedagogiczny” 1931, nr 8, s. 202.
- Redzik A. red. 2015. *Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Wydawnictwo Wysoki Zamek, Kraków, s. 254–255.
- Rocznik Statystyczny Warszawy 1923 i 1924, Warszawa 1926, s. 160.
- „Rzeczpospolita” 1922, nr 317, s. 5.
- Sprawozdanie z działalności UW za rok akademicki 1922/1923, złożył Jan Łukasiewicz, Warszawa 1925, s. 12–13 (w tekście: SUW 1922/1923).
- Sprawozdanie z działalności UW za rok akademicki 1923/1924, złożył Ignacy Koschembahr-Łyskowski, Warszawa 1925, s. 11 (w tekście: SUW 1923/1924).
- Sprawozdanie z działalności UW za rok akademicki 1927/1928, złożył Antoni Szlagowski, Warszawa 1929, s. 12 (w tekście: SUW 1927/1928).
- Sprawozdanie z działalności UW za rok akademicki 1928/1929, złożył Gustaw Przychocki, Warszawa 1929, s. 12 (w tekście: SUW 1928/1929).
- Sprawozdanie z działalności UW za rok akademicki 1929/1930, złożył Tadeusz Brzeski, Warszawa 1930, s. 15–16 (w teście: SUW 1929/1930).
- Sprawozdanie z działalności UW za rok akademicki 1930/1931, złożył Mieczysław Michałowicz, Warszawa 1935, s. 17 (w tekście: SUW 1930/1931).
- Sprawozdanie z działalności UW za rok akademicki 1931/1932, złożył Jan Łukasiewicz, Warszawa 1933, s. 14–15 (w tekście: SUW 1931/1932).
- Sprawozdanie z działalności UW za rok akademicki 1936/1937, złożył Włodzimierz Antoniewicz, Warszawa 1938, s. 10 (w tekście: SUW 1936/1937).
- Uniwersytet Warszawski 1915–1939; 1939–1944. Materiały bibliograficzne*. 1991. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 158.
- Wielgus S. 2002. *Uczelnie wyższe i instytuty naukowe. Polskie towarzystwa naukowe*, „Notatki Płockie”, nr 3/192, s. 6–9.